

Zemaljskom narodnom muzeju u Zagrebu, u vrijeme dok je tim muzejem upravljala Jugoslavenska akademija, obrađuje Tihana Luetić u opsežnom radu pod naslovom *Šime Ljubić kao upravitelj Zemaljskoga narodnog muzeja od 1867. do 1878. godine* (215-261). Autorica rekonstruira izbor Ljubića na određene muzejske funkcije, njegov znanstveni i administrativni rad u arheološkom odjelu muzeja, odnose Ljubića s muzejskim osobljem, te svakodnevni život u muzeju. Rad je temeljen na službenoj korespondenciji vezanoj uz poslove muzeja.

Devet dokumenata o političkim i državno-pravnim zahtjevima hrvatsko-slavonskih županija početkom 1861. godine predstavlja i obrađuje Tomislav Markus (263-289). Radi se o predstavkama Varaždinske, Križevačke, Virovitičke i Riječke županije upućenima kralju, banu Šokčeviću, predsjedniku Dvorskog dikasterija Ivanu Mažuraniću, drugim hrvatskim i mađarskim županijama, te stanovništvu u Dalmaciji. U predstavkama su izraženi bitni zahtjevi hrvatske političke javnosti u vrijeme ublažavanja političkog pritiska bečkog središta (263-289).

Svi su radovi kategorizirani i sadrže sažetke hrvatskom, engleskom ili francuskom jeziku. Nakon devet zanimljivih izvornih znanstvenih radova slijedi blok prikaza i osvrta na novija historiografska izdanja knjiga i časopisa. Broj je zaključen odavanjem počasti pravnom povjesničaru, književniku i publicistu Vladimiru Koščaku (Ante Gulin), te jednom od najboljih mađarskih medievalista Pálu Engelu (Damir Karbić).

Zdravka Jelaska Marijan

Bazilije S. Pandžić, *Hercegovački franjevci. Sedam stoljeća s narodom*. Ziral: Mostar - Zagreb, 2001., 304 str.

U izdanju franjevačke izdavačke kuće "Ziral" iz Mostara objavljena je knjiga poznatog franjevačkog povjesničara i pisca, dugogodišnjeg službenog arhivista u središtu Franjevačkog reda u Rimu, fra Bazilija Pandžića. Riječ je o monografiji *Hercegovački franjevci s podnaslovom Sedam stoljeća s narodom*. Djelo je dočekano s velikim interesom i iščekivanjem novih dokumenata, jer je poznato da je autor doslovce sav svoj svećenički vijek posvetio proučavanju izvora vezanih za opću povijest Reda, za povijest Hercegovačke franjevačke provincije, a napose za povijest tisućugodišnje Trebinjsko-mrkanske biskupije, jedne od najstarijih dijeceza na našem tlu.

Okosnicu Pandžićeve knjige čini kronološki pregled u kojemu se osvjetljavaju temeljne činjenice iz povijesti Provincije, koja je do 1892. imala status Kustodije. Složena crkvenopovijesna materija iznesena je jasnim i pristupačnim stilom, tako da se lagano slijedi, a autor ju je povezao s neophodnim kontekstom svjetovne povijesti. Naime, u hercegovačkom slučaju gotovo je nemoguće razlučiti povijest kršćanskog puka od povijesti franjevačkog reda, napose od vremena osmanskog osvajanja. Donekle se ipak autoru može prigovoriti nejednaki tretman i interes za pojedina razdoblja franjevačke povijesti. Knjiga je podijeljena u osam poglavlja, a najmanje prostora Pandžić je poklonio upravo najranijim razdobljima franjevačke nazočnosti u Hercegovini. Prvim desetljećima hercegovačke vikarije i franjevcima pod turskom vlašću posvetio je samo prvih trideset stranica. Vjerojatno je autor imao u vidu činjenicu da je u tom razdoblju područje buduće Hercegovačke provincije bilo dijelom velike i slavne provincije Bosne srebrene, o kojoj je u više navrata iscrpno pisano. I sam se Pandžić u svojim ranijim radovima ponajviše bavio tom petstogodišnjom epohom. U tom je smislu razumljiva njegova nakana da se u ovoj knjizi posebno posveti suvremenijem razdoblju samostalnosti

Hercegovačke kustodije i provincije, te da što temeljitije obradi njezinu povijest od u 19. i 20 stoljeću.

Pandžić kronološki obrađuje razdoblje Kustodije (od 1844. do 1892.), a potom Provincije (od 1892. do danas). Njegova crkvenopovijesna periodizacija bitno je determinirana političkim događajima, odnosom osmanskih vlasti, austrougarskim zauzećem BiH 1878. i kasnijim burnim državnopravnim promjenama tijekom 20. stoljeća. Pandžić se prvenstveno bavi događajima koji su za franjevačku zajednicu bili najvažniji i koji su određivali njezin život, a time i život velikog dijela Crkve i puka u Hercegovini. Osobitu pažnju posvećuje najistaknutijim franjevcima, protagonistima glavnih događaja. Autor detaljno prati djelovanje pojedinih kustosa (provincijala) i njihovih zamjenika, te rad definitorija (uprave). Tumačeći probleme crkvenog i dušobrižničkog angažmana, najčešće u odnosu prema političkim vlastima, Pandžić sumira franjevačka dostignuća na crkvenom, društvenom, intelektualnom, književnom i znanstvenom planu. Golemu energiju franjevci su ulagali u modernizaciju svekolikog života katolika te u građevne pothvate diljem Hercegovine. Uz pastoralno, osobito je bilo važno njihovo socijalno i karitativno djelovanje u godinama kriza i posvemašnjeg siromaštva među hercegovačkim pukom. Iako im je, osobito u turskom razdoblju, javni rad bio ograničen, franjevci nisu bježali od najtežih zadaća. Pritom su se izlagali najrazličitijim poniženjima u svrhu očuvanja katoličke vjere.

Osnivanje samostana na Širokom Brijegu 1844. bio je znak novoga početka. To je bio prvi franjevački samostan u Hercegovini nakon što su Osmanlije, tri stoljeća prije, porušili samostane u Mostaru, Ljubuškom i Konjicu. S gradnjom samostana nije sve išlo glatko, isto kao i s osamostaljenjem Kustodije i Apostolskog vikarijata od Bosanske provincije 1847., što je pravno potvrdio papa Pio IX., 15. kolovoza 1852. Tome se isprva protivilo starješinstvo bosanskih franjevaca, ali i uprava Reda te različite vatikanske kongregacije. Posebno je,

pak, bilo teško ishoditi carsko dopuštenje (ferman) od osmanskih vlasti u Carigradu. Ipak, autentične crkvene potrebe, uz diplomatsku ustrajnost hercegovačkih fratara, dovele su do osamostaljenja. U sklopu procesa osamostaljivanja Provincije započelo je, a nakon njega se ubrzalo, osnivanje novih samostana i župa, te izgradnja crkava, župnih kuća i odgojnih zavoda u Hercegovini. Nakon osnutka vlastitog samostana, Kustodije i Apostolskog vikarijata, u Hercegovini se do kraja 19. stoljeća višestruko povećao broj franjevaca, katoličkog puka i crkava. Veliku su brigu fratri posvećivali odgoju mladih franjevaca, pa su u tu svrhu otvorili gimnaziju na Širokom Brijegu, novicijat na Humcu i bogosloviju u Mostaru. Ti su zavodi s vremenom postali najkvalitetnija učilišta u Hercegovini.

U petom i šestom poglavlju knjige (str. 100-173) govori se o položaju hercegovačkih franjevaca u vrijeme austrougarske vlasti. Godina 1892. za hercegovačke je franjevce bila posebno važna. Tada je Kustodija, kao niža teritorijalno-organizacijska jedinica, prerasla u Provinciju i tako dosegla krajnji oblik u ustroju franjevačke zajednice. S osnutkom Provincije započeo je razgranati rad franjevaca na dušobrižničkom i prosvjetnom planu koji se, uz specifične probleme, nastavio i u državi južnih Slavena (1818.-1941.). Do velikog zastoja došlo je u kataklizmičkim godinama Drugog svjetskog rata i neposredno nakon njega. Tada je dovedeno u pitanje sve ono što su fratri postigli u posljednjih stotinu godina. Pandžić piše opširno o stradanju franjevaca pod komunističkim režimom. Ubijeno je 66 franjevaca Hercegovačke provincije, mnoštvo ih je osuđen na dugogodišnju robiju, a dobar dio je emigrirao u inozemstvo. Unatoč svemu, ustrajnošću, požrtvovnošću i povezanošću s narodom, preostali su se franjevci postupno obnovili.

Posebno bih istaknuo one dijelove Pandžićeve knjige u kojima se piše o stanju provincije u posljednjih tridesetak godina (str. 215-232.), budući da se o tom najnovijem razdoblju u povijesti Provincije nije sistematski pisalo. U prv-

om redu, to razdoblje obilježavaju tragični nesporazumi franjevac sa mjesnim biskupima. Riječ je o poznatom "hercegovačkom slučaju" (str. 232-245.), kojemu Pandžić pristupa analitičke, preko dokumenata, bez pristranosti i ishitenih zaključaka. Ključnim za početak "slučaja" u današnjem obliku smatra opoziv dekreta iz 1923., u kome stoji da Provincija treba staviti na raspolaganje biskupu nekoliko župa za svjetovne svećenike. Dok su biskupi bili franjevci, sukob oko ingerencija nad župama nije toliko isplivavao na površinu. Međutim, kad je na mjesto mostarskog biskupa došao svjetovni svećenik, iznova je pokrenuo pitanje povratka župa koje drže franjevci. Ovaj spor sve do danas opterećuje crkvene i društvene prilike u Hercegovini.

Pandžić se dotiče i čitavog niza drugih aspekata života i rada hercegovačkih franjevaca. Tako nas na više mjesta upoznaje s biografijama značajnih pisaca - članova Kustodije i Provincije (str.128-135, 249-253), a ne zaboravlja, naravno, ni djelovanje časnih sestara. Napose nas izvješćuje o osnivanju i radu hercegovačkih franjevačkih misija izvan Hercegovine (u Americi i Kanadi str.192-194, u Europi str. 254-259, u Africi str. 272-275). Pandžić se potanko bavi unutarnjim životom franjevačke zajednice, te njezinim odnosom prema političkim, crkvenim, prosvjetnim i drugim gibanjima kroz 150 godina njezina samostalnog postojanja.

Vrijednost ove knjige još je veća ako znamo da je dr. fra Bazilije Pandžić (rođen 1918. u Drinovcima) i sam svjedok brojnih zbivanja u novijoj povijesti Provincije. On je najveći dio knjige napisao na temelju izvorne građe, neposredno, a veliki broj dokumenata naveo je u cjelini ili u izvacima. Naime, upravo je Bazilije Pandžić za tisak priredio drugi svezak *Acta Franciscana Hercegovinae*, nastavak prvog sveska koji je davne 1934. uredio i tiskao dr. fra Dominik Mandić.

Nikša Matijić

Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında Istanbul/ Istanbul in the Insurance Maps of Jacques Pervititch. Istanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı - AXA OYAK, 2000., 338 str.

Požari, manji, veći, katastrofalnih razmjera, stoljećima su bili stvarnost Istambula. Preokret se počeo slutiti u drugoj polovini 19. stoljeća, kad su se u Istanbulu pojavila osiguravajuća društva, prvo tri engleska, *Sun, Northern* i *North British*, pa francuska, potom i društva iz drugih europskih zemalja. Tada još nije bilo legalnih instrumenata koji bi regulirali poslovanje tih društava na području Osmanskog Carstva, gdje je pojam osiguranja bio nepoznat i čak se smatrao grešnim. Strana osiguravajuća društva ispočetka su uredno izvršavala svoje obaveze, jer su željela proširiti posao i steći ugled. Uskoro su se isprofilirale kompanije koje su zloupotrebljavale izostanak bilo kakve kontrole i ujedno koristile privilegije u osmanskoj državi, koja je sve više ovisila o strancima. U takvim okolnostima nastalo je (1893.) prvo osmansko osiguravajuće društvo. Kao odgovor, strana osiguravajuća društva povezala su se u udruženje (1900.). Udruženje je poduzimalo različite inicijative za razvoj mreže osiguranja. Pridonijelo je formiranju vatrogasnih jedinica i pobrinulo se da trajekti *Istambulske trajektne kompanije* budu uvijek spremni za prijevoz vatrogasaca na mjesto požara.

U sklopu preventivnih protupožarnih djelovanja javila se i potreba za kartama istambulskih četvrti s naznačenim područjima visoke opasnosti od požara. Tijekom prve polovine 20. stoljeća razne kompanije i udruženja naručivale su iscartavanja, odnosno dorade takvih karata. Kao najuspješniji i najpredaniji istaknuo se "austrijski topograf hrvatskog podrijetla" Jacques Pervititch, koji je na tom projektu radio od 1920./21. do 1945. godine. I kad su izgubile praktični značaj, njegove karte zadržale su vrijednost kao prvoklasni izvor za istraživanje povijesti Istambula.

Dakako, Pervititch je zato privukao pažnju turskih znanstvenika koji su uglavnom bezus-